

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ОЧИМА МОЛОДИХ ЧИТАЧІВ

Розглянуто читацькі практики українського суспільства, зокрема молоді, а також зроблена спроба сформувати узагальнений образ сучасної української літератури за оцінками молодіжного сегменту читацької аудиторії. Під сучасною українською літературою розуміються твори, видані на території України в період з 1991 р. до теперішнього часу, написані українською.

Представлена сегментація молодіжної аудиторії за критерієм зацікавленості читанням. Критерії, які є ключовими при виборі художньої літератури молоддю, притаманні літературі зарубіжній, водночас українській відводиться роль національної, локальної. В неї є свої прихильники, і хоча вони і нечисленні, проте становлять якраз найактивнішу читацьку спільноту.

Key words: *readers audience, readers practices, modern Ukrainian fiction, fiction.*

Ключові слова: *читацька аудиторія, читацькі практики, сучасна література, художня література.*

Ключевые слова: *читательская аудитория, читательские практики, современная литература, художественная литература.*

Проблематика художньої літератури не є магістральною в соціологічних дослідженнях, але посідає помітне місце серед теоретичних та прикладних досліджень. У соціологічній теорії сформовано кілька базових підходів до її аналізу – соціоцентричний (найбільш притаманний саме соціологічному баченню художньої літератури як соціального інституту з певними притаманними йому структурою та функціями), текстоцентричний, що виник на ґрунті

текстологічних досліджень, що розвивались у другій половині ХХ ст., та культуроцентричний, що частково об'єднує надбання цих двох, а частково пропонує специфічне бачення, що базується на домінуванні культурних змістів над соціальними.

Книга і читання завжди посідали важливу роль у відтворенні культури, тому їм у різних галузях знання приділялась значна увага. Ще Р.Барт зазначав, що “ХХ століття може бути названим добою розмірковувань про те, що таке література” [1]. Але поступово така зацікавленість літературою, що досягла свого піку в середині попереднього століття, спадає. Новітні культурні трансформації суттєво змінюють статус художньої книги і читання, тому маємо констатувати, що вона поступається роллю домінантного транслятора цінностей, смислів, ідентифікацій за умов зростання аудіовізуальних форм культури, розширення електронних комунікацій. З провідного культурного учасника вона поступово перетворюється на лише різновид медіа [2]. Відповідно до цих змін коригується і наукова рефлексія стосовно них.

За даними всеукраїнського опитування “Моніторинг українського суспільства”, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2007 р. ($N=1800$), найпопулярнішим жанром художньої літератури є детективи, історичні романи та романи про кохання. Сучасна зарубіжна й українська література істотно поступається їм за популярністю. Аналіз художніх уподобань українських читачів дає змогу виділити п'ять відмінних читацьких груп (кластерів). Трохи менше половини (40%) опитаних відповіли, що не читали художньої літератури протягом останнього року взагалі. Це досить помітний показник, наявність якого свідчить про зменшення ролі читання серед інших культурно-дозвіллевих практик. Наступним за обсягом є сегмент (26%), досить різномірний за літературними уподобаннями. Жанрами, що виділяються серед інших, є романи про кохання та гумористична література. Властивими для них є такі характеристики, як “актуальність” та “уявність” у

координатах актуальність/позачасовість та реалістичність/уявність. Цей кластер можна позначити як “*Нерозважливі читачі*”. Менший за обсягом сегмент становлять читачі детективів (16%), його можна назвати “*Читачі-гедоністи*”. Наступні кластери об’єднують тих, хто, крім детективів, читає ще й історичні романи (11%), вони умовно названі “*Розважливі гедоністи*”, та прихильників історичних романів, поезії, російської та зарубіжної класичної прози (третій кластер – 7%). Останній кластер виявився найменшим і отримав назву “*Консервативні інтелектуали*”. Власне, на цей останній читацький сегмент і спрямована нечисленна книжкова реклама, різноманітні культурно-мистецькі події, на яких популяризуються українські та зарубіжні письменники та їхні твори, письменницькі автограф-сесії. Класична художня література, а також художня белетристика, як українська, так і зарубіжна, як бачимо, не входить до кластероутворюючих показників [3; 4].

Серед молодіжної читацької аудиторії (віком до 30 років) популярними жанрами є детективи, історичні романи, також романи про кохання та фантастика, інші жанри значно їм поступаються. Серед цієї аудиторії спостерігається більша прихильність до уявного вектору в літературі (романи про кохання, фантастика, фентезі), що зумовлено, скоріше, віком і притаманним йому деяким максималізмом. Розглянемо детальніше жанрові уподобання (табл., рис. 1).

На рисунку можна побачити розподіл читачів залежно від того “вектору” художньої літератури, який для них виявляється найближчим. Кореспондентний аналіз продемонстрував спрямованість молодих читачів “геть від реальності”, що багато в чому пояснюється молодіжним максималізмом та частково конфліктом із зовнішнім соціальним світом. А сучасна зарубіжна проза цікавить молодих читачів переважно через актуальність зображуваних тем, а також через те, що саме зарубіжна література, як правило, формує моду на стилі, жанри, літературні форми, а молодь

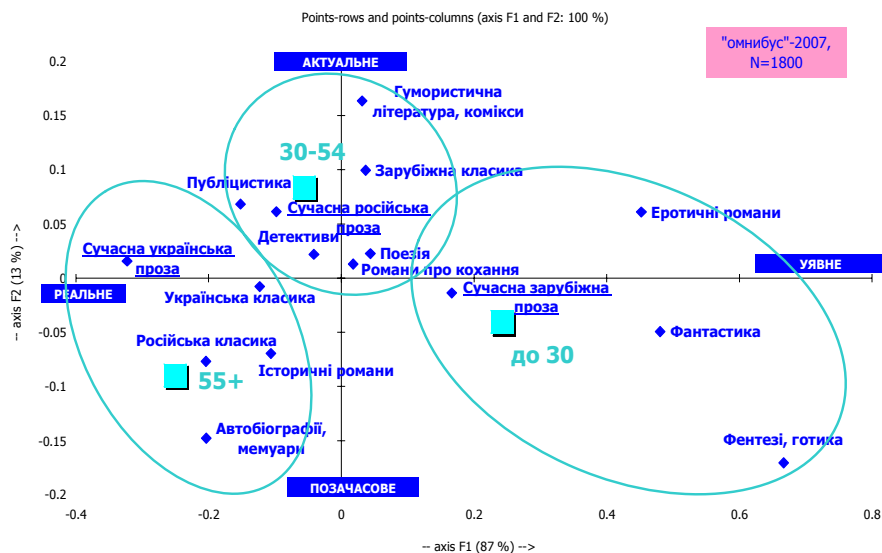
Таблиця

Читацькі преференції за віковими групами
 (“Моніторинг українського суспільства”, 2007 р. N=1800, %)

Види художньої літератури	Вікові групи			У цілому в Україні
	18–29	30–54	55+	
Детективи	29,5	33	21,6	28,6
Історичні романи	21,6	23,8	19,9	22
Романи про кохання	20,6	21,8	13,3	18,8
Гумористична література, комікси	8,6	10,9	4,7	8,4
Зарубіжна класика	7,2	9,5	4,5	7,3
Російська класика	6,5	7,6	7,3	7,2
Фантастика	13,2	7,3	2,2	7,1
Поезія	7,2	6,6	4	5,9
Автобіографії, мемуари	3,9	6,1	5,9	5,5
Сучасна російська проза	3,2	5,4	3,3	4,2
Сучасна зарубіжна проза	5,8	4,4	2,4	4,1
Українська класика	3,5	4,7	3,5	4
Публіцистика	3,5	4,4	3,1	3,8
Еротичні романи	4,4	3,5	0,7	2,8
Фентезі, готика	6	2,7	0,7	2,8
Сучасна українська проза	2,1	2,7	2,6	2,5
Не читав(ла) художню літературу протягом останніх 12 міс,	30,9	33,5	54,4	39,7

є найсприятливішою групою для засвоєння нових тенденцій, зокрема літературних.

Наступна вікова група (30–54 роки) виявилась найбільш різнобічною у літературних смаках. У ній, окрім прихильників перших трьох жанрів (детективи, історичні романи та романи про кохання), є актуальною гумористична література, зустрічаються поціновувачі зарубіжної та російської класики, а також мемуарів, автобіографій. Смаки цієї групи тяжіють до реалістичності (публіцистика, гумористична література) та сучасності. Також актуалізується

Примітки:

- 1) рівень значущості за $\alpha = 0,050$ дає змогу відкинути нульову гіпотезу про незалежність між рядками та стовпчиками. Іншими словами, спостерігається залежність;
- 2) показник χ^2 -квадрат ($df = 30$): 101,435 при критичному рівні значущості ($df = 30$): 43,770.

Рис. 1. Сегментація читацьких преференцій за віковими групами та преференціями в літературі (“Омнібус”, 2007 р. N=1800, correspondence analyses*)

рекреаційна функція літератури як “засобу отримання емоцій”, “літератури для задоволення”.

Найстарша група читачів – від 55 років – обирає вітчизняну літературу – сучасну українську літературу та класику, а також російську класику, історичні романи, біографії та мемуари. Такий вибір свідчить про “спрямованість назад” погляду, який змушує звертатися до літератури, не детермінованої часом – історичних романів, класику, автобіографій мемуарів. Це також реалістична література, не обмежена теперішнім часом. Щодо сучасної української

літератури, то її вибір може бути зумовлений тим, що зацікавленість українською і російською класикою провокує читачів цікавитись і актуальним станом улюбленої літератури (зокрема, української), тими творами, що з'явилися нещодавно. Це єдина читацька група, для якої фактор актуальності не є суттєвим, а важливішим є критерій позачасності, культурно-часової універсальності. Для молодших вікових груп читачів визначальними є вектори “актуальність” та “уявність” (читачі до 30 років), або “актуальність” та “реальність” (30–54 роки). Як бачимо, з віком у читачів спостерігається перехід від актуальності до позачасовості та від уявлюваного до реалістичного.

У якісному дослідженні, проведеному для поглиблення даних, отриманих у репрезентативному всеукраїнському опитуванні, узяло участь 30 молодих читачів віком від 18 до 30 років, що належать до трьох різних читацьких груп, виділених за рівнем залученості до художнього читання та зацікавленості ним (“випадкові читачі”, “досвідчені читачі” та “читачі-експерти”). Наявність цих різних читацьких груп дає змогу спростувати поширену гіпотезу про те, що молодь здебільшого не цікавиться художнім читанням. Як побачимо далі, ця аудиторія не тільки залучена до літературного поля, а й відрізняється досить різноплановими літературними уподобаннями.

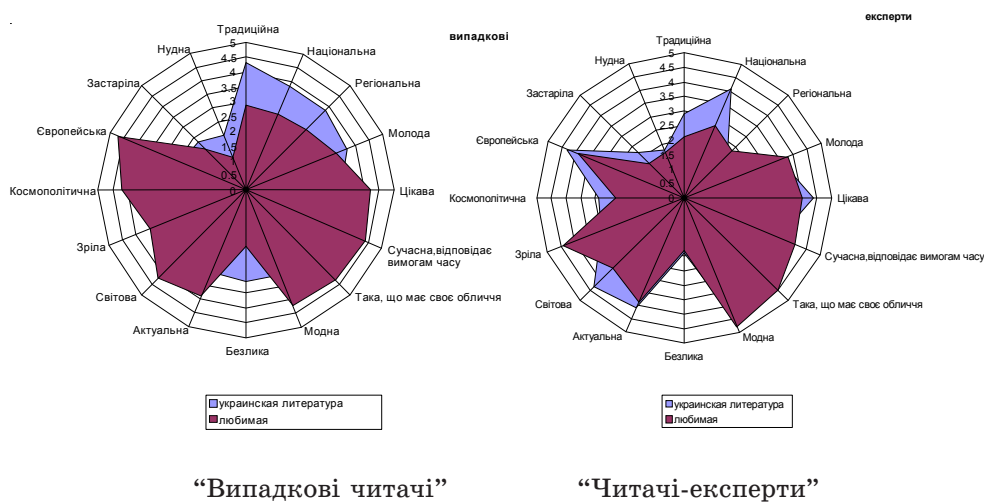
Молоді читачі були розподілені на три групи за рівнем зацікавленості літературою та читанням узагалі й українською літературою зокрема. Гіпотеза про домінування нереалістичних жанрів підтверджується тільки у “випадкових читачів”. Інші ж групи – “досвідчені читачі” та “експерти” продемонстрували зацікавленість реалістичними жанрами художньої літератури, до якої належать як сучасна українська, так і російська та зарубіжна літератури. Навіть більше – іноді представники молодіжного сегменту схильні критикувати сучасних авторів за “спотворення дійсності” у їхніх творах. Як відмічає один з учасників дослідження, “сучасні автори пишуть про наркоманію, проституцію, збоченців різних і не пишуть про

звичайне життя, звичайну молодь, яка працює, вчиться, нічого не вживає” [Ярослав, 20 років]. Звісно, реалістичність, як і актуальність та правдивість, доволі суб’єктивні критерії, але їх важливість у тому, що саме на них спираються молоді читачі при виборі художньої літератури. На прохання визначити, чому їм подобається той чи інший твір або автор, опитані молоді люди часто вживали епітети “модна”, “сучасна”, “актуальна”. Це властиве для всіх трьох груп читачів. Серед характеристик літератури також часто вживається епітет “цікава” як одна з ключових при виборі.

Українська література сприймається переважно як “традиційна”, “національна”, але при цьому й “цікава”, “молода”. Водночас улюблена література читачів (як правило, російська чи зарубіжна) наділяється іншими критеріями – “світова”, “європейська”, “має своє обличчя”, “сучасна”, “універсальна”, також і “цікава”, і “молода”. Якщо описувати літературу за шкалою національність/глобальність, то українська література буде максимально наближеною до полюсу “національність”, тоді як зарубіжна література, яку респондент читає найчастіше, наблизитиметься до “глобальності” (це можна побачити на *рис. 2*).

Значущими критеріями в оцінках є “сучасність”, “цікавість” та “молодість”. За цими критеріями, виходячи з кореспондентного аналізу, респонденти й обирають літературу для читання. Їм найбільше відповідає, на думку читачів, саме сучасна зарубіжна література, а українська література новітнього періоду часто сприймається як регіональна, що пояснює її затребуваність лише окремими колами молодіжної читацької аудиторії. Навіть читачі-експерти, що демонструють найвищий рівень зацікавленості та обізнаності в українській літературі, визначають її як “традиційну”, “національну”, але при цьому і таку, що “має своє обличчя”, “сучасна”, “зріла”, “актуальна”. У визначенні сучасної української літератури як національної збігаються оцінки трьох груп читачів – “екс-

Розділ 5

Рис. 2. Оцінка характеристик улюбленої та української літератури групами “випадкові читачі” та експерти”*

пертів”, “досвідчених читачів” та “випадкових”. В інших оцінках “досвідчені читачі” проявляють найпоміркованіші судження порівняно з представниками інших двох груп. Поєднання ключових характеристик (традиційна, але й сучасна, актуальна, має своє обличчя) важливе для формування узагальненого образу сучасної української літератури з погляду читачів.

Виділення в літературі таких компонентів, як “регіональність”, “традиційність” може свідчити про її етнічну визначеність і, навпаки, наголошення на таких критеріях, як “універсальність”, “глобальність” демонструє глобалізаційні тенденції і зміщення на периферію етнонаціональних критеріїв.

*На рисунку темним кольором позначена світова література, а світлішим – українська. Між цими двома групами фіксуються найбільші відмінності.

Оцінки художньої продукції залежать від загальної культурної компетентності респондентів. Специфіка освіти, регіон проживання також накладають відбиток на характер відповідей. Якщо “досвідчені читачі” демонстрували найстриманіші відповіді, “читачі-експерти” та “випадкові читачі” критичніше висловлювались з різних питань, і, як і передбачалось, їхні відповіді відрізнялись між собою найбільше.

Група “експертів” об’єднала найактивніших представників читацької аудиторії, до неї увійшли студенти вищих навчальних закладів і спеціалісти з вищою освітою, які активно цікавляться художньою літературою, а також початкуючі письменники, журналісти, редактори, організатори літературних фестивалів, тобто активні актори поля літератури і різних його субполів. Часто за умов трансформацій та відкритості меж поля в одній особі об’єднуються кілька ролей – письменник може бути одночасно і критиком, і співробітником книгарні, студенти гуманітарних спеціальностей виступають організаторами поетичних конкурсів та фестивалів. До цієї групи також залучені й активні учасники мистецьких заходів – їх “цільова аудиторія”. Деякими респондентами відмічалось, що середовищем сучасної української літератури є своєрідна “субкультура”, представників якої ми і виділили в окрему групу “експертів”. Вони або самі є акторами поля літератури, або наближені до них.

Група “досвідчених читачів” була найскладнішою для аналізу, оскільки її представники демонстрували максимально широкі літературні смаки та уподобання. Частково вони подібні до представників групи “експертів”, але відрізняються рівнем зацікавленості сучасною українською літературою в розподілі інтересів між сучасною українською та зарубіжною літературою. Остання, як правило, домінує у смаках читачів цієї групи.

До “випадкових читачів” були віднесені ті молоді люди, що не є активними споживачами літературної продукції.

Вони знайомляться з художніми творами або спонтанно, зацікавившись обкладинкою, рекламою, анонсами, або орієнтуються на поради друзів і найближчого оточення. Мова написання твору, як правило, не є вирішальним критерієм вибору. Здебільшого обирають для прочитання російську літературу, бо вона ширше представлена на книжковому ринку.

Мовою повсякденного спілкування для більшості опитаних є переважно російська, незалежно від регіону проживання. Кілька учасників дослідження відмітили, що спілкуються у побуті обома мовами, вільно переходячи з російської на українську і навпаки.

Щодо специфіки практик читання, то читають у вільний час, після роботи або навчання, у громадському транспорті, у чергах, “щоб не звертати увагу на навколишню ситуацію”, а також під час подорожей. З улюблених жанрів у “досвідчених читачів” та “експертів” переважають молодіжні романи, історичні романи та романи про кохання (цю категорію обирали частіше молоді жінки). Також був відмічений специфічний жанр – “постмодерний роман”. Популярними серед цієї групи читачів є оповідання та художня есеїстика. Як бачимо, за критерієм реалістичність/уявність тут домінує реалістичність художнього зображення, хоча на підставі всеукраїнського кількісного дослідження були отримані інші дані.

Для “випадкових читачів” цікавішими виявляються нереалістичні жанри – фантастика, фентезі, також вони приділяють увагу фаховій та навчальній літературі (це відмітили представники технічних спеціальностей). Якщо класифікувати літературу по країнах написання, то у вподобаннях досвідчених читачів домінує українська та російська сучасна література, далі – французька (М.Уельбек, Ф.Бегбедер, С.Брасм, А.Гавальда, М.Барбері) та англійська (Дж.Джойс, Дж.Фаулз, І.Уелш, І.Бенкс). Деякі респонденти згадали сучасну японську літературу (Харукі Мураками, Тавара Маті та інших сучасних авторів), амери-

канську (Чак Поланік, Чарлз Буковські, Кен Кізі) та латиноамериканську літературу (Х.-Л.Борхес). З сучасних українських авторів найчастіше згадувалися – Ю.Андрухович, С.Жадан, О.Забужко, також – Ю.Винничук, Ю.Іздрик, М.Матіос, С.Поваляєва, І.Карпа, Л.Дереш та деякі інші автори. Деякі з читачів-“експертів” згадали ще й А.Дністрового, С.Ушкалова та деяких інших авторів – представників “третьої хвилі”.

Значна частина респондентів групи “читачів-експертів” відмітили сучасну українську літературу як улюблену, а також сучасну зарубіжну літературу – англійську, французьку або американську. Українську класику як улюблену літературу визначили тільки троє з опитаних. З найпривабливіших рис літератури були названі – актуальність, модність, відповідність часові. Актуальність як важливий критерій визначався всіма групами респондентів. На думку “експертів”, ці риси притаманні як українській, так і іншій улюбленій літературі, яку вони назвали, причому улюбленій більшою мірою. Водночас українській літературі притаманні традиційність, регіональність, так само – модність і актуальність. Тоді як “досвідчені читачі” вважали модність критерієм, притаманним для літератури зарубіжної, і меншою мірою – для української. “Досвідчені читачі демонструють дещо інші художні уподобання. Улюблені твори – це, здебільшого, твори зарубіжної та/або української класики (української відмічалось рідше), “золотий запас”, який завжди актуальний. Серед улюблених українських авторів були названі С.Жадан, Ю.Андрухович, Л.Дереш, М.Соколян, Т.Малярчук, О.Забужко, І.Роздобудько та деякі інші. Список фаворитів майже не відрізняється від того, що був названий представниками групи експертів, що свідчить про наявність авторів, які є визнаними серед різних груп читачів і виходить за рамки “субкультурної” популярності.

Специфіка української літератури, на думку молодих читачів, полягає в тому, що вона відносно молода, актуа-

льна, цікава, частково – епатажна, частково – традиційна. Серед улюблених літератур багатьма опитаними були названі російська, французька, британська і американська сучасна література, а саме твори, які видаються в серії “контркультура” (Ч.Поланік, І.Уелш, Ч.Буковські) та літератури постколоніальних країн – сербська, болгарська, румунська. Згадувалась і сучасна українська література, але її як улюблену називали рідше, ніж зарубіжну та літературу інших пострадянських країн. Для сучасних європейських літератур, на думку респондентів, характерні такі риси, як незалежність, актуальність, а також критичність. Деякі з цих характеристик стосуються також і української сучасної літератури – актуальність та критичність зокрема. Властивими для сучасної української літератури вважаються такі характеристики: молодіжна, сучасна, актуальна. “Випадкові читачі” частіше за інших відмовлялись охарактеризувати українську літературу в контексті зі світовою, що частково зумовлено недостатністю поінформованості з цього питання, частково – просто незацікавленістю самим предметом.

У “випадкових читачів” майже не присутнє таке поняття, як “улюблена література”, хоча є улюблені жанри. Серед улюблених творів представники цієї групи називали твори зі шкільної програми – російської або зарубіжної літератури, рідше – з української літератури. Двоє респондентів улюбленими назвали твори сучасної української літератури – це був останній роман Оксани Забужко “Музей покинутих секретів” та твір молодого автора “третьої хвилі” Любка Дереша “Культ”.

Більшість респондентів відмітили, що сучасна літературна мова “простіша” порівняно з класичною літературною, маючи на увазі передусім наближеність мови сучасних українських творів до побутової, розмовної. Деякі респонденти, обізнані з найбільш скандально відомими романами, відзначили, що сучасна література допускає сленг і ненормативну лексику, чого раніше у трьох не було.

Як визначила одна з респонденток, така література має свою цільову аудиторію, але далеко не всі читачі зможуть такий твір адекватно оцінити: "...Вони [ці твори] розраховані на специфічну аудиторію, тобто не кожен оцінить книжку такого типу і не кожен отримає задоволення. Деякі вважають, що їх принижують, але є аудиторія, якій це дуже подобається" [Олена, 19 років]. Така позиція є найбільш поширеною серед цієї групи читачів.

Загалом молоді читачі є для сучасних авторів цікавою "нішею" та цільовою аудиторією для поширення своїх творів, оскільки всупереч усталеному стереотипові про не читаючу молодь або її зацікавленість лише нереалістичними художніми жанрами (фантастикою, фентезі etc.), молодь виявляється досить активним читацьким сегментом, який водночас віддає перевагу не українській, а зарубіжній літературі. Як демонструють результати дослідження, імідж літератури залежить від поєднання маркетингових та естетичних характеристик, а також від рівня відповідності творів критерію "сучасності", який для представників молодіжної читацької аудиторії є провідним.

Література

1. *Третьяков В.* Понятие литературы — 35 лет спустя : (О двух номерах журнала "New Literary History" [Электронный ресурс] / В. Третьяков // НЛО. — 2008. — № 93. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/93/tr32-pr.html>.

2. *Дубин Б.* Литература и медиа? Литература как медиа. Литература в поле медиа / Борис Дубин // Иностранная литература. — М., 2008. — № 9. — С. 262–266.

3. *Українське суспільство 1992–2010.* Соціологічний моніторинг / за ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О.Шульги. — К. : ІС НАНУ, 2010.

4. *Українське суспільство 1994–2005.* Динаміка соціальних змін / за ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О.Шульги. — К. : ІС НАНУ, 2005.